

İsmail Gaspıralı'da Millet ve Milliyetçilik

Nation and Nationality in Ismail Gaspirali

Prof. Dr. Serdar SAĞLAM*

Öz:

Bu metinde Gaspıralı İsmail Beyin fikir sistemi içerisinde millet ve milliyet kavramlarının ne şekilde yer aldığı ele alınmaya çalışılmaktadır.

1851 yılında Kırım'da dünyaya gelmiş olan İsmail Gaspıralı Türkiye ve Türkiye dışındaki Türkler arasında milliyetçilik hareketlerinin gelişmesinde en fazla etkisi olan simalardan biridir. Dönemi içerisinde Çarlık Rusya'sının diğer topluluklara karşı uyguladığı baskılar onun Türk ve İslam dünyasının meselelerine ilgi duymasını sağlamıştı. Avrupa ve İstanbul'da kaldığı yıllarda Doğu ve Batı'yı tanınması onun ufkunu genişletmişti. O bütün Türk ve İslam âleminin dertleri ve sorunlarının aynı olduğu kanaatindeydi. Ziya, Ziya-yı Kafkasiye, Keşkül, Tavriye adlı dergilerde ve onun adıyla özdeşleşmiş olan Tercüman gazetesinde onbeş yıl sürekli olarak yazmıştır.

Gaspıralı, Kırımdaki ilk kadın dergisi olan ve kızı Şefika hanımın yönetimindeki Âlem-i Nisvân, Âlem-i Sübyan, Tonguç dergileri ile Millet ve En-Nahzâ adlı bir gazete çıkarmıştır. Ayrıca Şafak, Kamer, Yıldız, Güneş, Hakikat, Latail ve Neşriyat-ı İslamiye adlı küçük kitapçıklar da yayımlamıştır.

Kitap, makale ile hikâye ve romanlar da yazan Gaspıralı bütün bu eserlerinde

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, serdar.saglam@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1236-0444>

Türk ve İslam dünyasının birliğini savunuyor, Türk topluluklarının eğitim, dil ve diğer milli konulardaki sıkıntılarını ele alıyordu. Onun ünlü “Dilde, Fikirde, İşte birlik” şeklindeki şiarı bütün Türk topluluklarının aralarındaki kültürel farklılıkların azaltılıp, bir millet dayanışmasının sağlanmasını esas alıyordu. Aynı zamanda O, Türklerin kendi okullarında, kendi dilleriyle Avrupa bilim ve maarifini öğrenmelerinin ve kendi dillerinde kitap, dergi ve gazeteler yayımlamaları ile milli bir Türk edebiyatı meydana getirilmesinin gerekliliğinden bahsetmektedir.

Anahtar sözcükler: Gaspıralı İsmail, Gaspıralı İsmail Bey’in Tercüman Gazetesi, “Dilde Fikirde İşde Birlik”, Usul-i Cedid,

Abstract:

In this study, it is tried to discuss how nation and nationality concepts are elaborated in the Gaspıralı İsmail Bey's system of thought. İsmail Gaspıralı, who was born in 1851 in the Crimea, is among the persons who have profoundly influenced the development of nationalist movements among Turks in and outside Turkey. The oppression of tsarist Russia against other communities had made him interested in the problems of the Turkish and Islamic world in that period. During his stay in Europe and Istanbul, his experience of meeting with East and West had expanded his perspective. He considered that the worries and problems of the entire Turkish and Islamic world were the same. He has written for fifteen years in the journals *Ziya*, *Ziya-yı Kafkasiye*, *Keşkül*, and *Tavriye* and in the newspaper *Tercüman* associated with his name.

Gaspıralı, the first women's magazine in the Kırım and under the direction of his daughter Şefika lady *Âlem-i Nisvân*, *Âlem-i Sübyan*, *Tonguç* magazines and *Millet* and *En-Nahza* published a newspaper. He has also published small booklets entitled *Şafak*, *Kamer*, *Yıldız*, *Güneş*, *Hakikat*, *Latail* and *Neşriyat-ı İslamiyye*.

Gaspıralı, who writes books, articles, stories and novels, was defending the unity of Turkish and Islamic world in these works. Moreover, he was addressing the problems of Turkish communities in education, language and other national issues. His famous motto, "Unity in language, in thought and in Action" was to reduce the cultural differences between the Turkish communities and to ensure the solidarity of the nation. At the same time, he mentions that Turks need to learn the science and the European education system in their own schools and in Turkish language, besides Turks need to publish books, journals and newspapers in their own language and formate a national Turkish literature.

Keywords: Gaspıralı İsmail, Gaspıralı İsmail Bey's *Tercüman* Newspaper, "Unity in Language, in Thought and in Action", *Usul-i Cedid*.

Giriş:

Batı Avrupa’da hanedanların çöküşü, milli kiliselerin doğması, güçlenen orta sınıflar ve halk kültürleri ile edebi diller milliyetçilik akımlarını ve milletleri yaratmıştı. Avrupa’da bütün devlet ve toplumlarda milliyetçilik bütün ideoloji ve dünya görüşlerinin ötesinde yaşanan bir gerçek haline dönüşmüştü.

Batı Avrupa’da şekillenen millet ve milliyetçilik hareketlerinin özellikle halk kültürleri, iktisadi büyüme ve teknik gelişmenin sonucunda pazarın genişlemesi ve daha da öncelikli olarak gazetelerin doğuşu ve yaygınlaşması ile de gazete ve dergi dilinin hâkimiyetinden kaynaklandığı yaygın olarak kabul edilir. Gazete ve dergi dili yeni edebiyat akımlarının ortaya çıkması ve gelişmesi ile ortak bir lisan yaratmıştı. Bunun yanında efsaneler, destanlar ve kahramanlar ile halkın yüceltilmesi ve onun eserlerinin yeniden işlenmesinden oluşan bir ifade tarzı, milli diller millet ve milliyetçilik hareketlerinin zemininin hazırlamıştı.

Osmanlı devletinde milliyetçilik hareketleri öncelikle azınlıklar arasında ortaya çıkmıştı. Esasen imparatorlukta askere alınmayan ve ticaretle uğraşan gayrimüslimler çöküş dönemine koşut olarak hızla zenginleşmekte ve Osmanlı burjuvazisinin meydana getirmekteydiler. Bu süreç onların her geçen gün daha da güçlenmeleri ve Batı Avrupa sermayesinin bayisi haline gelmeleri ile sonuçlanmıştı. İktisadi güçleri onların Batı düşüncesi, eğitim ve sanatından daha çok istifade etmelerini sağlamıştı. Onlar kendi dillerinde yayın yapmış, kendi kültür ve edebiyatlarını geliştirmişler ve aynı zamanda da bağımsızlık hareket ve çabalarına girişmişlerdi.

Osmanlı devletinde modernleşme hareketleri önce askeri alanlarda ve askeri okullarla başladı daha sonra diğer sahalarda devam etti. Okulların, Türkçe gazete ve dergilerin yaygınlaşması Müslümanlar arasında da modern eğitim almış bir münevver sınıfının doğmasına yol açtı. Türkçenin gramerinin hazırlanması, Avrupa’da eğitim alan ve Fransızca bilen bir kuşağın ortaya çıkması, Batı etkisinde yeni bir Türk edebiyatının ve fikir akımlarının doğması gibi birçok hadise döneme damgasını vurdu.

Bu dönemlerde Osmanlı aydınları arasında daha sonra “Baticılık, İslamcılık ve Türkçülük” şeklinde sınıflandırılan ve esasen çok heterojen ve farklı türevleri de bulunan akımlar ortaya çıktı. Birbirlerinden çok farklı özellikleri bünyelerinde barındıran bu akımların Batılılaşma ve modernleşme konusundaki yaklaşımları da Batıdan nelerin ve ne kadar alınacağı üzerinde düşümleniyordu.

Türkçülük hareketinin ortaya çıkması ve yaygınlaşmasının ardında Türk aydınlarının Avrupa’daki modernleşme hareketleri, fikir akımları ve özellikle de milliyet düşünce ve uygulamalarından etkilenmeleri de yatıyordu.

Türkçülük ve Türk milliyetçiliğinin Osmanlı Türkleri arasında yaygınlık kazanması ve etkili bir fikir hareketine dönüşmesinde Rusya’daki Türk aydınlarının de çok önemli etkisi olmuştu. O aydınlar arasında ilk sıralarda İsmail Gaspıralı yer alıyordu.

Rusya'daki Türk Toplulukları Arasında Milliyetçilik veya Türkçülük Hareketleri

Rusya'daki Türk topluluklarındaki Türkçülük hareketleri de, bu ülkenin işgal ve boyunduruğu altına aldığı toplulukların bir isyan ve tepkisine dayanmaktadır.

Rusların Türk illerini işgal politikası On altıncı. Yüzyılda Kazan ve Astrahan'ı işgal etmeleriyle başlamıştı. Bu dönemlerden itibaren yaklaşık olarak 300 yıl bu işgal devam etti. Rusya sadece askeri ve siyasi hâkimiyetin ötesinde Müslüman Türk ahaliyi Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikasını sürdürdü.

Bu uygulamalara tepki olarak da özellikle On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus esareti altındaki Türkler arasında milli uyanış hareketleri başlamıştı (Uca, 2017: 30).

Rusya'da Türkçülük Panslavizm'e tepki olarak doğmuştu. Rusya, dış politikasında kendisini Slav halklarının hürriyet ve birleşmelerinin koruyucusu olarak gösteriyordu, ama iç politikasında, Rusya'daki Türk halklarının hürriyetine ve birleşmelerine karşı çıkmakta ve Slav kardeş halkları olan Polonya ve Ukraynalıların da hürriyetlerini kısıtlamaktaydı (Muhammedin, 199: 25-26).

Yusuf Akçura, "Türkçülüğün Tarihi" adlı eserinde şu görüşleri dile getirmektedir: - "Türk milliyetçiliği Batı (Osmanlı) Türkleri arasında ikinci defa faaliyete geçtiği sıralarda Kafkasya, Kırım ve Kazan Türkleri içinde de Türkçülük fikirlerinin meydana çıkması tesadüf değildir. Batı Türklüğünde, Türk- Rus harbinin ve ona dayanarak Rusya'da Türklük ve Müslümanlık aleyhine birçok neşriyatın yapılması ile Girit, Sırp, Bulgar ayaklanmalarının da etkisi bulunmaktadır.

Batı Türklüğünün milliyet fikrinin gelişmesinin Azerbaycan, Kırım ve Kazan Türklüğüne tesiri dokunduğu gibi, sonraları Azerbaycan, Kırım ve Kazan Türklüğünün de Batı Türklüğüne etkisi olmuştur (Akçura, 2015: 112-113).

Rusya'daki Türk Topluluklarında Milliyetçilik Hareketleri ve İsmail Gaspıralı

İsmail Gaspıralı, (1851-1914) mütercim bir baba ile Mirza ailesinden gelen bir annenin oğluydu. Kırım'da önce geleneksel Müslüman mahalle mektebinde bir iki sene Elifba ve Kur'an okuduktan sonra Rus okullarında eğitim almıştı. Daha sonra Voronej Askeri Akademisi ve Milyutin gimnazyumuna girdi. Rus Askeri İdadisindeki ortam onun milli his ve milli şuurunun doğmasına yol açtı.

O, Moskova'da askeri lisede okurken evine gidip geldiği Katkov'un Rus milliyetçiliğinin tesiriyle kendi milliyetinin meselelerine yönelmişti (Mende, 2004. 17).

Gaspıralı, panslavist Katkov'un Girit İhtilali münasebetiyle Moskova gazetesinde Türkler aleyhine yazdığı makalelere tepki duyarak 14-15 yaşlarında iken bir arkadaşıyla birlikte Girit'e yardım için yola çıktı, ama ulaşamadı. Odessa limanında yakalandılar ve bu durum onun okuldan atılmasıyla sonuçlandı (Akçura, 2015: 95-96; Kırımlı, 1996: 38-39; Eroğlu, 2013: 59; Akpınar, 2017: 18-25).

Gaspıralı, 1868'de Bahçesaray'da Zincirli Medresesinde Rusça muallimi olarak ders vermeye başladı. Bu sırada Rus klasiklerini yoğun olarak okudu. 1872'de Fransa'ya giderek Paris'te yaşamaya başladı. Paris'te hayatını tercümelemlerle ve Rus yazar İvan Turgenev'in asistanlığından kazandı. İki yıl sonra Osmanlı zabiti olmak ümidi ve devlet dairelerinde memuriyet aramak için İstanbul'a gitti. Burada bürokratik engellerle karşılaştı ve 1875'de tekrar Kırım'a döndü. Gaspıralı, 1878-1884 yılları arasında Bahçesaray belediye başkanlığı görevini de yürüttü (Akçura, 2015: 95-96; Kırımlı, 1996: 38-39).

O yıllar içerisinde Rus yönetimi Rusçadan başka dillerde yayın yapılmasına izin vermiyordu. Ruslar, Rus dili üzerinden diğer toplulukları asimile etmek ve Ruslaştırmak istiyorlardı. Müslüman toplulukları da Hıristiyanlaştırmak ve Ruslaştırmak özellikle hedefleri arasındaydı.

O dönemlerde Rusya'daki Türk toplulukları arasındaki Türkçülük ve milliyetçilik hareketleri Rus dili üzerinden de gerçekleşiyordu. Esasen sömürge ve esaret altındaki devletlerdeki milliyetçilik hareketleri o ülkelerin eğitimli, orta sınıf mensupları arasında şekilleniyordu.

Azerbaycan ve Rusya'daki Türkler arasında milliyetçilik, modernleşme, aydınlanma ve modernleşme hareketlerinin doğması ve aşama kaydetmesinde Hacı Zeynelabidin Tagiyev'in büyük rolü olmuştu. Azerbaycan'da petrol bulunması burada yerli zengin bir tabakanın ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bu zenginler arasında ilk sırada gelenlerden biri olan Tagiyev, matbaa kurarak basın yayın organlarını desteklemiş, eğitim kurumları, yurtlar ve tiyatro binaları inşa etmişti.

Hacı Zeynelabidin Tagiyev, 1870 yılında Azerbaycan'da da "Kaspi" adlı Rusça bir gazete çıkarmıştı. Bu gazeteye "Çırağ" adlı Türkçe bir sayfa ilave etmeyi düşünen Tagiyev'e Rus hükümeti tarafından müsaade edilmemişti. Kaspi, 1919 yılına kadar Rusça yayımlanmasına rağmen Azerbaycan'ın milli gazetesi olma vasfını taşımıştı. 1918'de meydana gelen Türk-Ermeni çatışmaları sırasında matbaası yağmalanmış ve gazete kapanmıştı (Yeşilot, 2015: 58-59).

Gaspıralı da 1879'da Kırım'da Tatar Türkçesiyle bir gazete çıkarmak için yetkililere başvurmasına rağmen izin alamamıştı. 1883 yılında "Tercüman" adlı gazete için ancak Rusça ve Türkçe yayım yapmak üzere müsaade alabilmişti (Kırımlı, 1996: 39).

1883-1905 yılları arasında iki dilde basılan Tercüman, 1905'den kapandığı 10 Şubat 1918'e kadar yalnızca Türkçe yayımlamıştı (Tahirli, 2014: 19).

Tercüman gazetesinin ilk sayısı 320 adet satılırken, zaman içinde satış ve aboneliği artmış ve 1885 yılına gelindiğinde de satış rakamı 1000'e ulaşmıştır.

1912'ye gelindiğinde, gazetenin Kırım'dan başka Kazan, Astrahan, Ufa, Bakü, Nüha (Şeki), Şuşa, Revan (Bugünkü Erivan), Tiflis, Mahaçkale, Taşkent, Semerkand, Buhara şehirlerinde ve Osmanlı Türkiye'si, İran, Afganistan, Suriye, Mısır, Hindistan ve Romanya gibi memleketlerde okuyucusu vardı. Satış rakamları 1907 yılında 5000'e kadar yükseldi (Celilova, 2017: 13-14).

Gaspıralı, Kırım Tatarları arasındaki ilk kadın dergisi olan ve kızı Şefika hanımın yönetimindeki Âlem-i Nisvân (Hanımlar dünyası) ile Tercümandan daha milliyetçi, toplumsal meselelere daha fazla eğilen, Türk halkları üzerindeki emelleri, politikaları olan ve Rusya'ya karşı daha açık tavır alan Millet gazetesini de yayımlamıştır. Ayrıca Mısır'ın başşehri Kahire'de de En-Nahzâ adlı birkaç bir başka gazete çıkarmıştır (Gankeviç, 2004: 27; Devlet, 2001: 94; Hablemitoğlu 1998: 37; Celilova, 2017: 26).

“Âlem-i Sübyan” adlı dergi Tercüman'ın eki şeklinde dört sayfa olarak yayımlanan Gaspıralı'nın çocuklar için çıkardığı hiciv ve mizah dergisidir. Bu dergi 1910 yılına kadar devam etmiştir (Celilova, 2017: 26).

İsmail Gaspıralı, ilk olarak Tiflis'te 1881 yılı Mayıs ayının sekizinden itibaren “Tonguç” adlı mecmuayı çıkardı. İkinci olarak “Şafak” ve sonraları Kamer, Yıldız, Güneş, Hakikat ve Latail adını taşıyan her biri bir iki sayfalık on iki adet broşür yayımladı. Bunları “Neşriyat-ı İslamiyye” adlarıyla öteki neşriyat takip etmiştir (Kolcu, 2014: 32-33).

Gaspıralı İsmail, “Rusya Müslümanları”

Gaspıralı, Kırım'da Rusça yayımlanan “Tavrida” gazetesinde “Bahçesaray Mektupları” başlıklı yazı serisini hazırlamıştı. Daha sonra bu yazı serisini yine aynı gazetede ve daha da geliştirerek “Rusya Müslümanları” adı ile tekrar yayımladı (Gaspıralı, 2017b: 16).

1881'de kitaplaştırdığı bu eserde sadece Kırım'da değil, bütün Rusya'daki Müslümanları ele aldı. Akmeşit'te taş basmayla hazırlanan Tonguç adlı Azerbaycan'da çıkan ilk Türkçe çocuk gazetesinde, yalnız Rusya'da sakin Müslümanları değil, biraz kapalı bir surette bütün dünyada Türkçe konuşan Müslümanları, yani bütün Türkleri göz önünde bulundurdu. Bu gazete Türk Tatarların “lisanda birliği meselesini” ortaya attı ve edebiyat sahasında filen Türkçülük hareketi başladı (Akçura, 2015: 92-93).

Gaspıralı, Rusya Müslümanları adlı yazı serisi ve kitabında Rusya'nın Türk ve Müslüman topluluklara karşı olan politikasını eleştirerek Ruslar ve Türklerin bir arada yaşamalarının nasıl mümkün olacağına da yolunu da arıyordu. Bu yazı serisi onun istediği şeyleri yazabilmesinin de önünü açmış olmalıdır.

“Rusya Müslümanları - Fikirler, Notlar, Gözlemler” adı metinde Gaspıralı, şu görüşleri ileri sürmektedir:

“Müslümanlar, yüksek Avrupa medeniyetinden mahrum olsalar da kendi dinlerinde ve ondan kaynaklanan sosyal yaşamlarında milli kimliklerine zarar verecek herhangi yabancı güce karşı çok sağlam, sarsılmaz direniş gücüne sahiptir”.

“Rusya'da Türk Tatarların Ruslaştırmasının mümkün olmadığı kanaatine ulaşıldığından eşitlik, özgürlük, bilim ve maarif zemininde birlik ve ahlaki yakınlıkla ma imkânı doğuyor” (Gaspıralı, 2004: 103-108)

Yine aynı eserde yer alan “Rus - Doğu Anlaşması” adlı metinde de şu fikirler serdedilmektedir:

“Okul, akli ve ahlaki terbiye organıdır. Bilimin insanlığın tümü için bir olduğunu, cehalet hurafelerini yalnız bilimin yendiğini ve Tatarların Rus Slavlarıyla birleşmesinin yalnız bilim zemininde olacağını unutmayarak her şeyden önce, Rusya’daki tüm halklara ana dilleriyle yazmak, okumak ve öğrenmek imkânı vermek ve yardım etmek gerekir (Gaspıralı, 2004: 133)

“Rusya Müslümanları yeni hayatı, Rus dili vasıtasıyla değil, onlara en kolay ve gerçek biçimde verilmesi gereken bilim vasıtasıyla teneffüs edecektir.

Müslümanların kendi öğretim araçlarına ve kendi dillerine müracaat etmeleri gerekir. Müslümanlar yeterince okullara yani ilkokullara sahiptirler. Yüksek okullar, aynı zamanda dini akademiler sayılan medreseler, öğretmen okulları ve genel eğitim kurumları yeterli sayıdadır. Bütün din adamları ve ulema, mekteplerin hocaları, Müslüman bilgisinin, ahlakının ve hayır işlerinin tek kaynağı olan medreselerde yetişmişlerdir.

“Müslümanların kendi medreselerinde tıp, ilm-i hikmet (felsefe), kimya, biyoloji, astronomi ve matematik vs öğrendikleri zamanlar olmuştur. Günümüzdeki Tatar medreselerinin programları ise Arap yazı dili, teoloji (ilahiyat) ve skolâstiklerden, öğretim metodu ise hafızayı şişirmekten ibarettir. Ruslar, bir zamanlar nice ünlü bilim ve düşünce çalışkanı yetiştirmiş şanlı Arap medreselerini, Rus zemininde kendi Müslümanları için diriltebilseler, vatan ve insanlığa büyük hizmet etmiş olacaktırlar (Gaspıralı, 2004: 116).

Gaspıralı’ya Yönelik Şüphe ve Baskılar

Gaspıralı’nın zihninde ve mücadelesinde bağımsız bir devlet kurma fikri yoktu. Esasen bu o gün için gerçekçi ve mümkün olabilecek bir şey de değildi. O, bu düşüncelerini Rus yetkililere de anlatabilmeyi başarabilmişti. Bu sayede Rusya’daki Türk topluluklarında basın, yayın ve eğitim alanında faaliyetlerde bulunabilmişti. Ancak buna rağmen bazı Rus milliyetçileri ve devlet yetkililerinin de dikkatini ve şüphelerini üzerine çekmekteydi.

Russkoe Znamya’nın 5 Haziran 1911 tarihli sayısında “Tatar fesadının tohumu” başlıklı bir makale yayımlandı. Bu makalede şu şekilde bir ifade yer alıyordu: - “Genç Rus Müslümanları arasında büyük bir canlanma görülmektedir. 1905 yılındaki inkılâpçı Tatar kongrelerinin elebaşları olan İsmail Gaspıralınskiy ve Canturin (Eski I. Duma milletvekili ve Vyborg Manifestosunu imzalayanlardan) inkılâpçı Müslümanları hareketinin dışarıdaki başarılarıyla görüşmek amacıyla İstanbul’a gittiler” (Gankeviç, 2004: 28).

Bu makalede her şey kötü olarak tasvir edilmekteydi: İstanbul’a gidilmesi, “elebaşı” olmaları ve nihayet bu seyahati dışarıdaki “başlar” ile görüşmek için yapmaları. Kızların kendi halklarının çocuklarına okuma-yazma öğretmek istemeleri de Russkoe Znamya’nın yazarları için hazmedilemez bir durumdu. Makalenin sonunda okuyucu kitlesinin gözünü korkutmak için şöyle yazılmıştı: “Beyler! Hatırı-

nızdan çıkarmayınız ki, Müslümanlar 20 milyondur ve şimdilik sadık olan Tatarlar arasında ekilmekte olan fesat tohumlarına gözlerinizi yummayınız.” “Şimdilik” ibaresi her şeyi açıkça ortaya koymaktadır. Rus şovenistleri, Müslüman Türkler ne kadar gayret gösterirse gösterebilirler onlara hiçbir zaman itimat etmemişlerdir.

Rus şovenistleri, Gaspralı'nın sosyal-siyasi faaliyetlerini daima gözetlemekte ve şovenist Kara Yüzler'in kışkırtıcı yayınlarından istifade etmekteydiler. Onlar, Türk ve Rus halkları arasında güçlü bir dostluk köprüsü kurmaya başaracağına samimiyetle inanan İsmail Gaspralı'ya hiçbir zaman güvenmiyorlardı (Gankeviç, 2004: 29).

İsmail Gaspralı'nın Tercüman gazetesindeki politikası ve eğitim alanındaki uygulamaları dönemin şartları içerisinde onun temkinli siyaseti ile birlikte düşünülmelidir. O, çalışmalarını kısa vadeli ve bir kıvılcım gibi parlayıp sönen boş çabalar şeklinde sürdürmemiştir. Faaliyetleri incelendiğinde çok gerçekçi ve sonuç alıcı çabalar olduğu anlaşılmaktadır. O, dönemin Batı Avrupa'sı hakkında bilgi ve birikim sahibi olduğu gibi Rus aydınlanması ve modernleşmesini de iyi okuyordu. Paris, İstanbul, İran ve Rus devletinin sınırları içerisindeki Türk coğrafyasını da bizzat ziyaret ederek gözlemlemiştir.

Gaspralı'nın çaba ve çalışmaları uzun vadeli ve kalıcıydı. O, Rusya sınırları içerisindeki Türk topluluklarının iktisadi, kültürel ve toplumsal yapısı hakkında gerçekçi değerlendirmelerde bulunabiliyordu. Türk ve İslam coğrafyasındaki yoksulluk, cehalet ve bağımlılık onun için en önemli sorundu.

Gaspralı, Rus toplumunun Batı Avrupa'da ortaya çıkan modernleşme, bilim, sanat ve teknoloji alanındaki gelişmeleri takip ettiğini ve bir Rus aydınlanmasının doğduğunu görüyordu. Rusya'da okuryazarlık artıyor, güçlü bir orta sınıf doğuyor, bilimsel ve teknik gelişmeler hızla kendisini hissettiriyordu. Bu ülkedeki Türk toplulukları arasındaki modernleşme ve aydınlanma ancak Ruslar üzerinden gerçekleşebilirdi. Türk toplulukları arasında ortaya çıkacak Türkçe eğitim, bilim zihniyeti, Türkçe milli bir edebiyat yaratılması ve Türkçenin bilim dili haline gelmesi onun için ulaşılacak ilk hedefti. Bütün bu gelişmeler Rusça ve Türkçe üzerinden sağlanabilirdi. Rusça eğitime karşı çıkmanın da bir anlamı yoktu. Bu dil üzerinden Rus toplumu ve Batı Avrupa'daki gelişmeleri yakalamak mümkündü. Fakat bunun yanında güçlü bir Türkçe yayın ve eğitim de sağlanmalıydı.

Rusya'daki Türk ve Müslümanların Eğitim Alanındaki Durumları

Rusya'daki Türkler ve Müslümanlar 300 yıllık esaret yıllarında eğitim imkânlarından yeteri kadar faydalanamadıkları gibi kendi geleneksel eğitimleri ve geleneksel kurumlarının hâkimiyeti altındaki Ortaçağ değerlerinin içerisine itilmişlerdi. Sübyan mektepleri ve medreselerde sadece dini eğitim verilmekteydi ve o eğitim de çağın gerekleri ile bilgi birikiminin gerisindeydi. Yarım yamalak, Kur'an'ın sadece tecvitle Arapça okunması ve yalnızca ibadete yönelik bir eğitim söz konusu idi. Bu eğitim süreci aynı zamanda yıllarca sürüyordu.

Kırım'da az sayıda "sübyan mektebi" ve medrese vardı. Mekteplerde Kuran, dini esasları, İslam esasları ve dini vecibeleri öğretiliyordu. Bu okulların belirli bir programı ve sınavı yoktu. Dersler mahalli din adamları ve talebeler tarafından yürütülüyordu. Sınıf ve yıl ayrımı da yoktu. Temel Arapça ve Arap alfabesi öğretilirdi. Medrese tahsili 10-30 yaş arası süresi 15-20 seneydi. Dini dersler ve Arapça eğitimi vardı.

1827'de Akmeşcit Gimnaziyumu (lisesi) açılmıştı. Rusça olan bu okuldan 1843'e kadar 16 yılda sadece 11 öğrenci mezun olmuştu. 1861 yılından itibaren de Rus - Tatar okulları ve 1871'de de bu okullara öğretmen yetiştirmek için okullar açılmıştı. 1881 senesinde Rusya'da 16 bin civarında mahalle mektebi ve 214 medrese vardı. Bu okullarda Türk çocukları beşer yıl eğitim gördükleri halde Türkçe beş satır okuyup yazamıyorlardı.

Gaspıralı, Rusya'daki medreselilerin "sekiz on sene Arapça grameri ile vakit geçirip, onbeş sene "medresede yattıktan sonra" Arapça öğrenemediklerini, Gazali'nin, Buhari'nin, Taftanzani'nin yalnız isimlerini işittiklerini, İbn Sina'nın, Farabi'nin, İbn Haldun'un isimlerinden bile haberdar bulunmadıkların bahsederek medreselerin o günkü durumunu çarpıcı bir şekilde anlatıyordu (Gaspıralı, 2004: 257).

Çarlık Rusya'sı Müslümanlara yönelik eğitim yoluyla asimilasyon hedefine ulaşamadığı için yeni yöntemler uygulamaya başlamıştı. Bu amaçla Rusya Türklerinin sistem içerisinde eritilmesi için 1870'lerden itibaren Akmeşcit, Kazan, Orenburg, Gori ve Taşkent'te darümuallimin okulları açılmıştı. Bu okulların amacı Rus devlet okulu olan şkolalarda Müslüman çocuklarına Rusça öğretecek olan Türk öğretmenleri yetiştirmektir.

Gaspıralı, Darümuallimin mekteplerinin diğer Rus okullarıyla kıyaslandığında Müslümanlar için faydalı olacağını düşünmüştü (Türkyılmaz, 2018: 64).

Gaspıralı, Tercüman gazetesinde yıllar sonra o günün tablosunu şu şekilde veriyordu; "Rusya'da 25 yıl önce birçok dini kitap bulunuyordu ancak fen, edebiyat ve diğer alanlarda ise sadece üç kitap vardı. Radloff'un Bilik, Kayyum Edensi Nasvrof'un salnamesi ve Mirza Fethali Ahundzade'nin tiyatro eserleri (Gaspıralı, 2004: 257).

Gaspıralı, Rusya'daki Türk ve Müslümanların esaret yıllarından önce zengin ve güçlü bir medeniyete ve ciddi bir eğitim seviyesine sahip olduğunu söylüyordu. Bunu tekrar yakalamak mümkündü. O bu durumu şu şekilde ifade ediyordu; - "Sadece, yarı yarıya yıkılmış, harap olmuş tarihi abideler ve kitabeler, toz ve kir içinde olan kitaplar bile, Tatarların da bir zamanlar yazabildiklerine; güzel konuşabildiklerine; yüksek seviyede zihni faaliyetleri gerektiren konular hakkında düşünebildiklerine, Hafız şiirinin letafetini, Şeyh Sa'di'nin insanlığını, İbn Sina ve diğer Arap, Fars filozof ve yazarlarının cesaretle ifade edilmiş fikir zenginliklerini anlayabildiklerine şahittir" (Gaspıralı, 2004: 86-87).

Gaspralı, Rusya'daki Batılılaşma ve modernleşme hareketlerinin farkındaydı. Türkler, Türkçe olarak verilecek olan, modern Rus eğitimi sayesinde çağdaş bilim ve düşünce tarzı ile temasa geçebileceklerdi. Onun düşüncesine göre çağın her türlü gelişmelerine karşı duran kendilerini ve tüm toplumu içine kapatan, Türk ve Müslüman ahalinin modern bilim ve eğitimle tanışmalarını engelleyen “kadimci” adını verdiği gruplar Müslümanlık ve Türklüğe karşı daha zararlı idiler.

Gaspralı, yeni kurulacak olan okullar içerisinde, ilk eğitimde verilmesi gereken dersleri ve amaçları şu şekilde belirtiyordu: Türkçe okuma yazma, temel aritmetik, hat, Kuran okuma, İslam dinini esaslarını ve ibadeti öğretmek. Ayrıca coğrafya, genel tarih, İslam Tarihi, hayat bilgisi.

Gaspralı'nın 1883 yılında çıkardığı Tercüman gazetesinin amacı Türklerle kendi dillerinde Avrupa'nın bilim, maarif ve sanayisini kazandırmaktı. Bu düşüncelerden Osmanlı Türklerinden alınan “Usul-i Cedit” tabiri ve mektepleri doğdu.

Usul-i cedit eğitimini Rusya Türkleri arasında uygulayan Gaspralı'nın amacı Türklerin kendi dillerinden okuma yazma öğrenmeleriydi (Türkyılmaz, 2018: 22). Bunun yanında bu okullar yılları alan okuma ve yazma öğrenme sürecini kısaltacak ve Türk topluluklarının dünyaya daha açık hale gelmesinin önünü açacaktı. Nitekim Gaspralı'nın 45 gün olarak öngördüğü okuma ve yazmanın temel öğelerini öğrenmek için gereken süre halkın önünde sonuçları görmek üzere gerçekleştirilen sınavlarla da ispatlanmıştı (Devlet, 2011: 53).

Gaspralı, “Usul-i Cedit” adını verdiği yeni eğitim sistemi ve okullar ile medreselerin ıslahı noktasında çaba sarf etti. Nihayet 1884 yılında ilk “usul-i Cedit” mektebi kuruldu ve Gaspralı, yine aynı yıl çok rahat şekilde Arap alfabesinin öğrenildiği “Hoca-i Sibyan” adlı eseri hazırladı.

Akçura'ya göre, “Usul-i Cedit”in Türkler arasında hakiki manası, batı ilimlerini, batı eğitim ve öğretimi usulünü, batı hayat tarzını benimsemek, “garphlaşmak” demektir. Türkler milli lisanlarını kaybetmemek şartıyla garphlaşınca, Türk milletinin hayat ve bekası temin edilmiş olacaktır.

Gaspralı, “Tonguç”, “Şafak”, “Ay”, “Yıldız” “Güneş” dergilerinin tümünde, dil meselesine büyük önem vermiştir. Türk dilinin zenginliğine, gelişme yeteneğine, Türkçeye yabancı kelimeler karıştırmanın lüzumsuzluğuna, Türk lehçeleri arasındaki farkların azlığına ve Türk diline dair birçok makale yazmıştır (Akçura, 2015: 100-101).

Dilde, Fikirde, İşde Birlik

Rusya'nın 1905 yılında Japonya'ya yenilmesi bu ülkede birçok değişikliğin yapılmasına zemin hazırladı. Çarlık yönetimi bu süreçte meşruti idareyi kabullenmek zorunda kaldı. Bu durum Rusya'daki diğer kavimler gibi Türk topluluklarını da rahatlattı (Yeşilot, 2015: 59-60). Artık Azerbaycan ve Kırım'da Türkçe dergi ve gazetelerin çıkabilmesine uygun bir ortam doğmuştu. Bu süreç aynı zamanda Tercüman gazetesinin yayınlarına da yansımış görünmektedir.

“Dilde, Fikirde, İşde Birlik” sloganı 1911 yılında Tercüman gazetesinin şiarı olarak başlık altında yerini aldı. Bunun dönemin yapısı ile ilgisi bulunmaktadır. Çünkü Gaspıralı çok temkinli hareket ediyordu ve yapmak istedikleri çok uzun bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştirilmesi mümkün olan şeylerdi.

“Dilde, Fikirde, İşde Birlik” sloganı ile Gaspıralı, “edebi lisan” veya “umumi Türk dili” tabiriyle sadeleştirilmiş İstanbul Türkçesini kastetmekteydi. Bütün dünya Türklerinde mektepler, matbuat, ilmi ve edebi derneklerle milli dayanışma kuruluşları sayesinde “Dilde, Fikirde, İşde Birlik” ülküsü gerçekleştirilecekti.

Akçura’ya göre; - “Dilde, Fikirde, İşde Birlik” düsturu bütün Türkçülük akımlarının lisan, edebiyat, içtimaiyat, siyaset sahalarında o güne kadar bulunabilen esasların hemen hepsini toplamakta ve ihtiva etmekteydi (Akçura, 2015: 105).

Gaspıralı İsmail Bey’in Etkilendiği Ortam ve Onun Milliyetçiliğini Nereye Koymak Mümkün?

Milliyetçilik konusundaki akademik çalışmalar günümüzde hayli yaygınlaşmıştır. Bu alanda birçok farklı yaklaşım ve teori bulunmaktadır. Bu yaklaşım ve teoriler devletlerin milliyetçiliğini yahut devlete sahip toplulukların milliyetçiliklerini esas almaktadır. Daha çok da milliyetçiliği sanayileşme ve modernleşme ile birlikte veya o süreç içerisindeki konumları üzerinden değerlendirmektedirler. Sanayileşmiş, gelişmiş ve modern ülkelerin milliyetçilikleri ile sanayileşmemiş yahut sanayileşmenin belirli bir safhasındaki topluluklar üzerinden fikir üretmektedirler.

Gaspıralı’nın milliyetçilik hakkındaki bilgi ve kanaatleri döneminin Avrupa’sında ortaya çıkan milliyetçilik akımları ile ilişkilendirilebilir. Alman milliyetçi düşünür Herder, milliyetçiliği dil ile açıklamaktaydı. Onun düşünceleri “Dillerin Ortaya Çıkışı” (Treatise on the Origin of Language) adlı eserinde ele alınan millet gerçeği ve lisanın önemi hakkındaki düşünceleri ile bazı noktalarda paralellik arz etmektedir.

Fichte, “Alman millete Hitaplar” adlı eserinde: “Biz dilleri aynı dış tesirlere maruz bulunan, birlikte yaşayan ve birbirleriyle devamlı haberleşme yolu ile dillerini geliştiren insanlara millet ismini veririz demektedir (Kedourie, 1971: 57).

Herder, milli karakterin şekillenmesinde dilin yanında başka faktörlerin de rol oynadığını kabul etse dil unsurunu esas alır. O, sadece ortak dil ve edebi geleneği olan toplulukların millet olduğunu kabul etmektedir.

Herder’e göre de dil, bir taraftan bir milletin oluşması için ön şartken, diğer taraftan dilin gelişmesi de millete bağlıdır (Acar, 2008: 299).

Fichte ve Herder’in millet kavramına yükledikleri anlam Batı toplumları ve özellikle Alman toplumuna atfen kurgulanmıştır.

Bunun yanında Osmanlı devletine karşı ayaklanan Balkan milliyetçiliklerinde etnik özelliklerin yanında diğer önemli unsur da Hıristiyanlık ve dolayısıyla da din idi.

Gaspralı İsmail Bey'de Millet ve Milliyetçilik

Gaspralı yola çıkarken şüphesiz ki, Rusya Müslümanları ve özellikle de Kırım Türklerini merkeze almak durumundaydı. Ancak zaman içerisinde üzerindeki baskının hafiflemesine koşut bir süreç içerisinde bu sınırlar bütün Rusya coğrafyasındaki Türk ve Müslümanlar ile dünyadaki Türk ve İslam toplumlarını kapsamaya başladı. Kısacası, Türk coğrafyasındaki bütün Türk milleti bu çerçeve içerisindeki yerini aldı.

Gaspralı, dil üzerinden sürdürdüğü mücadelesinde Türkçenin en gelişmiş hali olan İstanbul Türkçesini esas almaktaydı. O aslında Osmanlı devletinin dil politikasını eleştirmekteydi. Türkçenin dört büyük şivesinden biri olan Osmanlı şivesi, Türklerden uzaklaşmış, Arapça, Farsça ve diğer dillerden pek çok kelime almıştı. O'na göre Osmanlı şivesi kavmi bir lisan değil; divanhaneler ve memurların şivesiydi. Türkler Türkçeyi unutmışlardı ve Osmanlı devletinin Türkçe bir lügat kitabı dahi yoktu. Ahmet Vefik Paşa'nın "Lehçe-i Osmani"si, "Kamus-i Türki"nin yerini tutamazdı (Gaspralı, 2017a: 27-29).

Osmanlı lisanını sadeleştirmek, bu dili "Türkleştirmek" demektir. Batı ve Doğu dillerinden gelen bir kelimenin Türkçesi varsa, onu kullanmak gerekliydi. Bir dilin "yaraşığı ve letafetinden" ziyade hangi kavme ait olduğu önemliydi (Gaspralı, 2017a: 43).

Gaspralı, "Til Til Til" (Dil Dil Dil) başlıklı yazısında dilin bir millet için öneminden bahsetmektedir: Onun için Tatar, Nogay, Kumuk, Başkırt ve Rusya'daki Türk toplulukları aynı "edebi dili" kullanmak zorundaydılar (Gaspralı, 2017a: 90).

Gaspralıya Göre Milleti Oluşturan Unsurlar Dil ve Din Birliği

Gaspralı'ya göre millet iki temel unsurdan oluşmaktadır: dil ve din birliği, O devrin milliyetçilik akımları, milleti yaygın olarak din, dil ve vatan (toprak ve milli sınır) etrafında tanımlamaktadırlar.

Gaspralı, daha çok "dil ve din" üzerinden millet gerçeği üzerine eğilmektedir. Vatan kavramlı ise daha soyut şekilde Türklerin ikamet ettiği bütün coğrafi sınırları kapsayabilmektedir. Bunun yanında özellikle de Kırım ve Rusya Müslümanlarının yaşadığı toprakların onun tanımında vatani oluşturmaktadır.

Gaspralı, kendi ifadesi ile bu iki unsurdan şu şekilde söz etmektedir: "Tevhid-i din (din birliği) nasıl mühim bir madde-i mukaddese ise tevhid-i lisan-ı edep (dil birliği) böylece mühim bir hal ve esbab-ı terakkidir" (Gaspralı, 2017a: 91).

Her milletin hal ve istikbali için dini bir olmak ne kadar mühim ise, dili de bir olmak şöylece ehemmiyetli bir haldir. Lisan-ı edebiden mahrum kalmış bir millet ne kadar büyük ise de ufak addolunur; çünkü dağılmış ve başkalaşmış bir halde bulunur. Dil tefrikası, mekân tefrikasından daha ağır, daha zararlıdır. Milletin birliği, lisanının birliği, tevhidi sayesinde. Kesb-i maarif, kesb-i kemalat ancak lisan birliği, lisan-ı edebi sayesinde olabilir.

Milleti millet eden iki şeydir: Biri tevhid-i din (din birliği), tevhid-i lisanıdır (dil birliği). Bunların her kaysı (ikisi) olmaz ise yani bozulur ise millet payesinden, derecesinden düşer; belki inkıraza yol tutar (Gaspıralı, 2017a: 79).

Gaspıralı, bu fikirlerine ilaveten milleti oluşturan iki unsur arasına bir üçüncü unsur olarak, milli bir fikir ve dayanışmayı da eklemektedir.

Millet üç şeyden meydana gelmektedir: milli bir fikir ve dayanışma, milli dil ve ona dayanan bir milli eğitim. Bu düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir: “Bir millete önce lazım olan üç şeydir: Efkârı-ı milliye (milli fikirler), lisan-ı milli (milli dil), maarif-i milli (milli eğitim). Bunlar bizde yoktur. Ancak bu milli his uyanmıştır. Altı ayda 12 gazete doğdu. Milli ittihadın (birliğin) teşekkülü, ne zannolunduğu kadar ağırdır, ne de zannolunduğu kadar yengildir” (Gaspıralı, 2004: 330).

Gaspıralı, Tercüman gazetesinin 17 Mayıs 1906 tarihli 52. Sayısında yer alan “Zamanımızın Meseleleri III” adlı yazısında kendisini “nazar ve itikad-ı siyasiye-min negizi, temeli “Türkoğlu Türk” olduğumdur” şeklinde tanımlamaktadır. İlk önce Türk olmadıkça ne halktan biri, ne de sosyalist yahut başka bir şey olmak mümkündür (Gaspıralı, 2004: 331-332).

Çoğu mahalli şivelerle konuşan Türk kavimlerini tek edebi dil çatısı altında toplayarak millet olmanın temel şartlarından birini yerine getirmek, Gaspıralı'nın öncelikli hedefi olur (Gaspıralı, 2017b: 16).

Sonuç:

Gaspıralı'nın hayat dilimi içerisinde Rusya'daki Türkler ve Müslümanlar bağımsız ve hukuken kabul edilen bir statüye sahip topluluklar değillerdi ve onlar için Rusyının tek tarafı olarak gerçekleştirdiği uygulamalar söz konusuydu.

Bu bakımdan Gaspıralı'nın Tercüman gazetesi ve usul-i Cedid okulları ile yapmaya çalıştığı milliyetçilik daha çok Türk ve Müslüman topluluklarını modern eğitim ve düşünce ile donatmak ve onlarda Türklük şuurunu uyandırmak noktasındaydı. Kırım'da bağımsız bir ülke ve Türk ve Müslümanları iktisadi ve kültürel bakımdan bir arada tutan bir pazar ve piyasaya ilişkin kültürel kurumlar bulunmadığından Gaspıralı, ancak Türkler arasında ortak bir yazı dili ve Türklük şuru yaratabilirdi. Esasen onun yaptığı şey de bu idi.

O milleti dil ve din birliğinin oluşturduğu bir yapı olarak görüyordu. Türklük de, Türklerin yaşadığı bütün coğrafyayı kapsıyordu. O milleti oluşturan unsurlar arasına daha sonraki yıllarda “milli şuur ve dayanışma”yı da eklemişti.

Gaspıralı, birçok farklı kavim ve kabilelerden oluşan Türk topluluklarının ortak bir dil ve yazı dili etrafında toplanarak hakiki bir millet olmaları gerektiğini savunmakta ve bunun için çaba sarf etmekteydi.

(Bu makale, 7-8 Aralık 2018 yılında düzenlenen 2. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan ve bildiri kitabında yayımlanan “İsmail Gaspıralı'da Millet ve Milliyet Kavramları” adlı tebliğ metninin yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.)

Kaynakça:

ACAR, Sevim (2008). Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

AKÇURA, Yusuf (2015). Türkçülüğün Tarihi, Hazırlayan: Erol Kılınc, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

AKPINAR, Yavuz (2017). “Gaspıralı'nın Dünya Görüşünde Eğitimin Yeri: Niçin Eğitim Önemli”, GASPIRALI, İsmail (2017b). Seçilmiş Eserleri: 4 - Eğitim Yazıları, Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş, S: 11-32.

CELİLOVA, Leniyara (2017). Kırım Tatar Milli Matbuat Tarihi, Çeviren: Ömer Küçükmehtemetoğlu, İstanbul: Akademi Titiz Yayınları.

DEVLET, Nadir (2011). Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı, İstanbul: Başlık Yayın Grubu.

GANKEVİÇ, Viktor Yuryeviç (2004). “İsmail Bey Gaspıralı ve Russkoe Znamya Gazetesinin Bir Provokasyonu”, İsmail Bey Gaspıralı İçin, Hakan Kırımlı (Başeditör), Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Sayfa: 27-29).

GASPIRALI, İsmail (2017d). Seçilmiş Eserleri: 1 – Roman ve Hikâyeleri, Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar, 3. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

GASPIRALI, İsmail (2017b). Seçilmiş Eserleri: 4 - Eğitim Yazıları, Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

GASPIRALI, İsmail (2017a). Seçilmiş Eserleri: 3 - Dil – Edebiyat – Seyahat Yazıları, Neşre Hazırlayanlar: Yavuz Akpınar, Bayram Orak, Nazım Muradov, 6. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

GASPIRALI, İsmail (2004). Seçilmiş Eserleri: II - Fikri Eserleri, Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar, 5. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

GASPIRALI, İsmail (2004). “Rusya Müslümanları – Fikirler, Notlar, Gözlemler” (Çevirenler: Aydın İbrahimov, Yavuz Akpınar), Seçilmiş Eserleri: II - Fikri Eserleri, Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar, 5. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

HABLEMİTOĞLU, Necip (2015). Gaspıralı İsmail, 2. Baskı, İstanbul: Pozitif Yayınları.

KEDOURIE, Elie (1971). Avrupa'da Milliyetçilik, Çeviren: M. Haluk Timurtaş, Ankara: MEB Sosyal İlimler Komisyonu Yayınları.

KOLCU, Ali İhsan (2014). İsmail Gaspıralı Albümü, 2. Baskı, Erzurum: Salkım-söğüt Yayınları.

MENDE, Gerhard Von (2004). “İsmail Bey Gaspıralı: Rusya Türklerinin Milli Faaliyetleri Hakkında”, İsmail Bey Gaspıralı İçin, Hakan Kırımlı (Başeditör),

Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Sayfa: 15-19.

MUHAMMETDİN, Rafael (1998). Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

TAHİRLİ, Abid (2014). İsmail Gaspıralı'nın Dünyası – İsmail Gaspıralı'nın Dehası, Çeviri: Cumhuriyet Turan, İstanbul: İleri Yayınları.

TÜRKYILMAZ, Selçuk (2018). İsmail Gaspıralı ve Rusya Türklerinde Milli Uyanış - Usul-i Cedid Eğitim, İstanbul: Ketebe Yayınları.

UCA, Alaattin (2017). İttihat ve Terakki Cemiyeti Kurucularından Türkçülük Fikrinin Ünlü Mütefekkeri – Ali Bey Hüseyinzade (TURAN) – Hayatı Fikirleri ve Eserleri, Konya: Kömen Yayınları.

YEŞİLOT, Okan (2015). Hacı Zeynelabidin Taşiyev, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

YEŞİLOT, Okan (2012). Hasan Melikzade Zerdabi ve İkinci Gazetesi, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Extended Abstract:

Introduction:

The fall of the dynasties, birth of national churches, strengthened middle class, folk culture and literature triggered nationalist movements and nations in Western Europe. It is believed that nations and nationalist movements are rooted in folk culture, expansion of the market due to the economic growth and technical improvements, birth and spread of publishing activities. Besides, glorifying the nations through myths, epics, and reproduction of folk culture created a proper atmosphere for nationalist movements.

The modernization movement that ignited by the military schools, Westernized schools, and expansion newspapers and journals in the Turkish language gave rise to a modern and educated intellectual class in the Ottoman Empire.

The main reason behind the birth and spread of the Turkist movement was the influence of modernization movement in Europe along with the nationalist movements on Turkish intellectuals. The Turkish intellectual in Russia had also a great impact on this process. Ismail Gaspıralı was one of the intellectuals who created such an impact.

Turkist Movement among Russian Turks

The Turkist movement among the Turkish communities in Russia mainly relied on a reaction against Russian invasion and domination over the region. Russia had remained Christianization and Russification politics on Turks since the 16th century through 300 years-long invasion.

While the Turkism in Russia was born as a reaction against pan-Slavism, the Turkist movements in Ottoman Empire were influenced by developments in Europe, the nationalist movements among minorities and land losses of the empire in Balkans. In the process, Western and Eastern Turkism had a reciprocal influence on each other.

Ismail Gaspıralı, one of the most important figures for the nationalist movement in Russia, was educated in Russian schools after the traditional religious education he took, and thus the atmosphere of these institutions led him to develop a national consciousness.

Gaspıralı taught Russia at Zincirli Medrese of Bahçesaray in 1868. He later moved to Paris in 1872 and started to afford his life by assisting Ivan Turgenev. After he came to Istanbul for employment, he returned to Qırım and he worked as municipality mayor of Bahçesaray between 1878-1884.

In that period, Russian governance did not allow to publish in languages other than Russian. Russians aimed to assimilate the other communities by dictating the Russian language. Even the nationalist movements among the Turkish communi-

ties in Russia were using Russian. The nationalist movement in colonized territories and invaded countries were shaped by educated middle classes.

Journal of Tercüman

Previously, Gaspıralı applied for permission to publish a journal in Tatar Turkish at Qırım 1879 and he was rejected. In 1883, Russians permitted him to publish “Tercüman” in Turkish and Russian.

Tercüman that published between 1883-1905 bilingually, remained between 1905 to 1918 only in Turkish. It influenced almost every region of Turkish culture geography and it gained popularity. The journal triggered an extensive Turkist movement.

Moreover, Gaspıralı published the first woman journal in Qırım, Âlem-i Nisvân, Âlem-i Sübyan, Tonguç, Millet with the help of his daughter Şefika in addition to En-Nahzâ journal in Cairo. Also, he published multiple booklets, Şafak, Kamer, Yıldız, Güneş, Hakikat, Latail ve Neşriyat-ı İslamiyye.

Gaspıralı largely criticized Russian politics against Turkish and Muslim communities and focused on the ways that Russian and Turkish communities could live together. Based on his thoughts, the Russians had to recognize the language and cultures of non-Russian communities. The Turks and Muslims may reach scientific mentality through the Russian language.

While İsmail Gaspıralı was well-informed about Europe of that period, he was able to analyze the Russian enlightenment and modernization. He also observed the Turkish communities in Paris, Istanbul, Iran, and Russia.

His attempts were long-lasting. He was able to analyze the economic, cultural and social structure of Turkish communities in Russia realistically. The poverty, ignorance and narrow mindedness in Turkish and Islam geography were the most important problems for him.

Educational Condition of Turks and Muslims in Russia

Gaspıralı was aware that Russian society was following the developments of art, technology, science and modernization at Western Europe – and of a rise of Russian enlightenment. The literacy rate among the common people was increasing, a new middle class was rising, and scientific and technical developments became obvious. For Gaspıralı, the modernization and enlightenment of Turkish communities in Russia can be achieved only through Russians. Education in Turkish, development of scientific mentality, creation of national literature and of becoming Turkish a scientific language were the initial objectives. These developments can be achieved only through Russian and Turkish languages. For him, it was no point in object education in Russian. It was possible to catch up on development in Western Europe and Russian society through the Russian language. However, besides Russian education, publishing and education in Turkish should be provided.

Turks and Muslims in Russia were not only deprived of education under the Russian invasion but also, they were pushed to middle age norms of traditional education institutions. The Sübyan mekteps and medreses were behind the requirements and knowledge of the age and were only providing religious education that remains years.

Turks can reach contemporary science and mentality only through modern Russian education institutions in Turkish. The groups known as “kadimci” that stand against the engagement of Turk and Muslim communities with modern science and education were harmful to Gaspıralı.

He stated the required courses in primary education as following: Turkish illiteracy, arithmetic, calligraphy, reading Qur’an and religious education together with geography, history, history of Islam and social studies.

The objective of Tercüman journal was also engaging Turks with science, culture, and industry of Europe in their language. Regarding the objective, Gaspıralı established the first “usul-i Cedit” school in 1884 based on “Usul-i Cedit” concept.

Unity in Language, World View and at Work

The atmosphere after Russia was defeated by Japan gave rise to changes. The czardom had to agree upon constitutional governance in that period. The conditions became appropriate for publishing journals and gazettes in Turkish.

The idea of nationalism in Gaspıralı’s world view can be related to nationalist movements in Europe of the time. Herder, the German thinker, was explaining nationalism regarding the language. Ideas of nationalism of Gaspıralı show parallelism to Herder’s book Treatise on the Origin of Language that emphasizes importance of language in nation formation.

With the motto of “Unity in language, world view and at work” was declared as the slogan of Tercüman journal in 1911. The language notion in the motto was pointing out Istanbul Turkish. In fact, it was a criticism toward the language politics of Ottoman empire, because the Ottoman Turkish had been distanced from original Turkey, influenced largely by Arabic and Persian.

For Gaspıralı there are two constitutive elements for a nation: Unity of language and religion. The nationalist movements of the time generally defined nation concept regarding religion, language, and homeland. On a more abstract level, the homeland notion was also comprised of the geographical territories where any Turkish communities live on. Especially the lands in Qırım and Russia that Muslim residency was intense were part of the motherland.

Later, Gaspıralı added “national world view and cooperation” to his system as a third component.

Conclusion:

Through Tercüman and Usul-ı Cedit schools, his nationalism aimed to equip the Turks with modern education and ideas and awaken the consciousness of being

Turk among them. Due to the lack of a market or cultural institutions that brought Turks connected in Qırım, Gaspıralı could build only a common written language and consciousness of being Turk.

For him, the nation concept consists of the unity of language and religion along with national conscious and cooperation. He believed and put effort into the unification of Turkish communities around a common language and literature.